

РАЧИНСЬКА Марія Петрівна,
голов. спец. сектору аспірантури і докторантури
Національного інституту стратегічних досліджень

ПРАВО ГРОМАДЯН НА УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ: УМОВИ ТА МЕЖІ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Акцентується увага на тому, що громадянське суспільство за умов демократії є своєрідним механізмом, що покликаний перерозподіляти владу, стримувати й урівноважувати бюрократичні прояви офіційного врядування. Доводиться, що процеси розвитку прямої демократії мають враховувати: по-перше, активну і спрямовану діяльність органів влади щодо формування політики залучення громадян до процесу прийняття рішень, її нормативно-правове забезпечення; по-друге, готовність населення, інститутів громадянського суспільства брати безпосередню участь у державному управлінні. Проводиться теоретичний аналіз умов та меж реалізації права громадян безпосередньо або через інститути громадянського суспільства брати участь в управлінні державними справами.

Ключові слова: громадянське суспільство, державне управління, громадяни, інститути громадянського суспільства, права громадян, участь в управлінні державними справами.

Rachynska M. P. The right of citizens to participate in public affairs: the conditions and limits of its implementation

In the article attention is accentuated to the fact that civil society in a democracy serves as a kind of mechanism that aims to redistribute power, restrain and counterbalance bureaucratic and official government displays. It is proved, that the processes of direct democracy must consider two generalized origins. Firstly, directed activity of government concerning the involvement of citizens in decision-making and its regulatory support. Secondly, the willingness of the population, civil society to participate directly in public

administration. The theoretical analysis of the conditions and limits of implementation of the right of citizens to participate in public affairs directly or through civil society has been carried out.

Key words: civil society, public administration, citizens, institutions of civil society, rights of citizens, participation in public affairs.

Постановка проблеми. Реалізація стратегічних напрямів вітчизняного державотворчого процесу: децентралізація державної влади, адміністративна і територіальна реформи, удосконалення системи місцевого самоврядування – вимагають підвищення рівня участі громадян у процесі прийняття суспільно-політичних рішень. На шляху ствердження України як демократичної, соціальної, правової держави (ст. 1 Конституції України) важливою метою є розбудова громадянського суспільства й, відповідно, належне теоретико-методологічне забезпечення процесу його становлення та розвитку, формування правової держави в їх постійній взаємодії. При цьому чи не найважливішим завданням науки державного управління є визначення найбільш раціональних форм і методів легітимного стимулюючого впливу держави на підвищення ефективності функціонування громадянського суспільства.

Як зазначається у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», метою реформи державного управління є побудова прозорої системи державного управління, створення професійного інституту державної служби, забезпечення її ефективності. Результатом впровадження реформи має стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації. Метою політики у сфері децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація повною мірою положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування [21].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі доволі часто можна зустріти тезу щодо спірності конституційного формулювання особливостей здійснення влади народом, оскільки вважається, що власне поняття «народ» є занадто абстрактним. При цьому, як зазначає А. Нестеренко, у певних конкретних правовідносинах з приводу безпосереднього здійснення державної влади у таких

процесах беруть участь як окремі громадяни, так і їх групи. Громадянин цілком справедливо вважається первинним суб'єктом як стосовно політичних партій, так і стосовно самої держави [15, с. 51, 54]. Право брати участь в управлінні державними справами є основоположним серед політичних прав. Однак воно не є абсолютним і необмеженим (як і майже всі інші права людини і громадянина). Водночас слід зазначити, що термін «абсолютний» є синонімом терміна «необмежений» та означає – цілковитий, повний, безвідносний, безумовний [17].

Варто погодитись з О.Оболенським, на думку якого включення громадянина до вироблення державних рішень не може здійснюватися шляхом використання фіктивних форм участі. Ідеться, в першу чергу, про псевдоактивність, удавану активність громадян, одностайну підтримку і схвалення вже прийнятих рішень, що часто використовується за авторитарних і тоталітарних режимів [18, с. 25, 26]. Таким чином, участь у державному управлінні – це одночасно і право, і обов'язок громадянина, як зазначає у своєму дослідженні Б.Чичерін [27, с. 39]. При цьому з такою позицією навряд чи можна погодитись. Адже під обов'язком розуміють те, чого треба беззастережно дотримуватись, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління. Також варто врахувати, що участь громадян в управлінні державними справами здійснюється не тільки через їх волевиявлення на виборах, референдумах, але й шляхом особистої участі в роботі органів законодавчої, виконавчої або судової влади, про що акцентують увагу у своїх дослідженнях В. Букач і С. Кондратьєв [1, с. 190; 9, с. 10].

Становлення громадянського суспільства в постсоціалістичних державах дозволило позбутися межі між політичним, офіційним та приватним в житті людей, сприймати державу лише як надбудову над численними соціальними зв'язками, інтересами й організаціями, які здатні існувати самостійно без імперативного впливу й контролю ззовні. Як вказують у своїх дослідженнях Р. Павленко та С. Рябов, громадянське суспільство за умов демократії виступає в ролі своєрідного механізму, покликаного перерозподіляти владу в суспільстві, стримувати й урівноважувати бюрократичні та статистичні прояви офіційного врядування [20, с. 16]. На наш погляд, це дуже важливо для тих держав, які перебувають на шляху ствердження нових пріоритетів розвитку. З огляду на сучасний стан розвитку суспільства потреба в громадянському суспільстві не викликає сумніву, адже це «є суспільством рівноправних людей, які вільно самовиражають свою особистість, творчу ініціативу,

суспільство рівних можливостей, звільнене від зайвих заборон і ретельної адміністративної регламентації» [2, с. 13].

Таким чином, процеси розвитку прямої демократії мають враховувати, по-перше, активність і спрямовану діяльність органів влади щодо формування політики залучення громадян до процесу прийняття рішень, її нормативно-правове забезпечення; по-друге, готовність населення, інститутів громадянського суспільства брати безпосередню участь у державному управлінні.

Мета статті полягає в обґрунтуванні шляхів реалізації стратегічних напрямів вітчизняного державотворчого процесу: децентралізації державної влади, проведення адміністративної і територіальної реформи, удосконалення системи місцевого самоврядування насамперед шляхом підвищення рівня участі громадян у процесі прийняття суспільно-політичних рішень. Основними завданнями в цьому напрямі є проведення теоретичного аналізу умов та меж реалізації права громадян безпосередньо або через інститути громадянського суспільства брати участь в управлінні державними справами.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що наявність гармонійно розвиненого та належним чином структурованого громадянського суспільства є важливою, але не єдиною умовою для реалізації права громадян безпосередньо або через інститути громадянського суспільства брати участь в управлінні державними справами, зокрема в державному управлінні. Важливу роль в реалізації прав громадян має забезпечити такий механізм «участі», відомий як партиципаторна (з англ. *participate* – «брати участь») демократія. Слід зазначити, що вже починаючи з 80-х рр. ХХ ст. розпочався процес комплексних досліджень питань взаємодії держави і громадянського суспільства, адже на той час ми могли говорити лише про політичну участь у системі демократії, яка розглядалася переважно у двох аспектах, а саме як: 1) політична активність особи; 2) участь громадян в управлінні. Саме в цей період участь членів громадянського суспільства в управлінні державними справами була значною мірою обмежена. Відповідно, серед нових форм участі громадян в управлінні державними справами з'явилися такі, як: 1) створення, реалізація та охорона законів; 2) судочинство; 3) виборчі та інші політичні кампанії; 4) діяльність політичних партій та інших політичних громадських організацій; 5) сприйняття та розповсюдження політичної інформації; 6) формування громадської думки [5, с. 124 – 125; 12, с. 36; 14, с. 27; 23; 26, с. 23].

Важливо зазначити той факт, що переважна більшість досліджень присвячувалась саме питанням участі громадян у державному управлінні в аспекті теорії місцевого управління та самоврядування. Співвідношення особи та держави, як зазначають В. Патюлін та Г. Шахназаров, зводилося, як правило, до проблеми взаємовідносин, прямого і зворотного зв'язку між тими, хто управляє («видима корпорація особливого прошарку людей») і тими, ким управляють [29, с. 21].

Для більш чіткого розуміння особливостей участі громадян у державному управлінні слід проаналізувати окремі підходи до встановлення змісту самого поняття «державне управління». За визначенням, поданим Ю. Ковбасюком і В. Бакуменком, державне управління – це діяльність держави (органів державної влади), спрямована на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами. У виданому Національною академією державного управління при Президентіві України «Енциклопедичному словнику з державного управління», у якому зроблено першу в Україні спробу систематизації термінів з державного управління, підкреслюється, що розуміння сутності державного управління зазнало еволюції внаслідок розвитку демократії та громадянського суспільства у світі та в Україні зокрема [6, с. 158].

Водночас у юридичній літературі виокремлюють широке і вузьке розуміння цього поняття. Наприклад, Ю. Козлов під поняттям «управління державою» пропонує розуміти управління в широкому сенсі, яким охоплюється діяльність усіх державних органів і недержавних організацій. У той же час, на його думку, у вузькому аспекті державне управління являє собою діяльність органів виконавчої влади [8, с. 11, 16, 17].

На думку О. Оболенського, в основі широкого розуміння державного управління лежить тлумачення його не тільки як впливу «зверху-вниз», але і як багатоманітної системи соціальних взаємодій, у ході яких відбувається узгодження різних суспільних інтересів, вплив «знизу-вверх» (тобто тих, ким управляють, на тих, хто управляє). Таким чином, широке розуміння управління передбачає існування відповідних демократичних механізмів, які впливають як на вибір управлінської стратегії, так і на конкретні управлінські рішення, а також їх подальшу реалізацію. Лише в такому випадку, як вважає О. Оболенський, можна вести мову про існування демократичних суспільних відносин [19, с. 14, 15].

Відомий український правник В. Речицький свого часу писав, що право громадян на участь в управлінні державними і громадськими справами розраховане на реалізацію активності й творчого потенціалу особи у сфері політичного управління суспільством шляхом вказівки в широко диспозитивній системі правомочностей на вид і міру її поведінки. На його думку, характерною рисою участі громадян в управлінні є її публічний, зовнішньо виражений характер. За словами В. Речицького, прослуховування радіо, перегляд політичних телепрограм є важливим аспектом реалізації права громадян на участь в управлінні. Але такі дії, якими б важливими вони не були, у процесі реалізації права на участь в управлінні, охоплюються правовідносинами загального характеру і детальної процесуальної регламентації не потребують [22, с. 61 – 65].

Ми погоджуємось із такою позицією і вбачаємо за доцільне зазначити, що участь у державному управлінні, право на яку закріплено в ст. 38 Конституції України, повинна проявлятися в певних суспільно значущих публічних діях у політичній сфері. Тобто однією з найбільш характерних властивостей участі громадян у державному управлінні є її публічність. Публічний означає – такий, який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний, гласний, відкритий. Таким чином, публічність участі громадян у державному управлінні полягає в її гласності, відкритості, привселюдності. Ще однією необхідною та обов'язковою ознакою участі громадян у державному управлінні є її добровільний характер. Добровільний означає такий, що здійснюється, діє тощо з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу [17].

Тобто в демократичній державі залучення громадян до участі в управлінні державними справами повинно спиратись на усвідомлення громадянами того, що їх особиста позиція, особиста думка насправді впливають на вироблення державно значущого рішення. При цьому обов'язковою ознакою такої участі є її цілеспрямованість. Метою участі в управлінні державними справами є вплив на прийняття, здійснення та контроль за реалізацією державних рішень, вираження власної політичної думки, вплив на політику і життя держави.

Межі реалізації громадянином права брати участь в управлінні державними справами встановлюються в Конституції України та законах України. Так, ст. 37 Конституції України забороняє діяльність партій, які переслідують антисоціальні цілі. Юридична відповідальність за порушення законодавства про вибори, референдуми, об'єднання громадян, збори, мітинги тощо встановлена в Кодексі України про

адміністративні правопорушення (ст. 185-1, 186-2, 186-4, 186-5) [7] та Кримінальному кодексі України (ст. 157, 160, 293, 294) [11].

Ураховуючи наведені вище ознаки, погоджуємося із думкою М. Гирика, що під участю громадян у державному управлінні слід розуміти врегульовану Конституцією України та законами України активну, публічну, добровільну, свідому діяльність громадян у сфері здійснення державної влади, яка має на меті формування органів державної влади та місцевого самоврядування, а також контроль за їх діяльністю, вплив на прийняття та контроль за реалізацією державних рішень щодо забезпечення нормального функціонування, стабільного розвитку та соціального порядку в державі [3; 4]. Водночас, на думку Б. Чичеріна, участь громадян у державному управлінні – це одночасно і право, і обов'язок [27, с. 39]. На наш погляд, з такою позицією навряд чи можна погодитись. Адже під обов'язком розуміють те, чого треба беззастережно дотримуватись, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або власного сумління; повинність. Натомість право – це зумовлена певними обставинами підстава, здатність робити, чинити що-небудь [17]. Таким чином, якщо участь у державному управлінні є обов'язком громадянина, то кожний громадянин як учасник відповідних суспільних відносин мав би бути зобов'язаний беззастережно діяти у встановленому законом порядку. У такому випадку говорити про наявність у громадянина можливості вибору діяти на власний розсуд видається недоречним. Крім того, варто звернути увагу на те, що у статті 38 Конституції України записано: громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами [10].

Таким чином, участь громадян у державному управлінні в широкому аспекті являє собою представництво громадян в органах усіх гілок державної влади. Окремо уваги потребує означення представництва громадян в органах виконавчої влади, що відбувається шляхом реалізації законодавчих приписів про рівність права доступу до державної служби. Так, у частині другій ст. 38 Конституції України визначено, що «... громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування». Щодо судової влади, то відповідно до частини 4 ст. 124 Конституції України, народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Водночас у ст. 127 Основного Закону України встановлено, що «... правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні» [10].

Згідно з частиною другою ст. 129 Конституції України, судочинство здійснюється суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних. Тож «представниками народу» в судовій гілці влади вважаються народні засідателі та присяжні. Однак в Україні станом на сьогодні народні засідателі та присяжні поки що існують лише теоретично. Тому суто теоретичною поки що залишається участь громадян у функціонуванні судової гілки влади. На наш погляд, слушною є позиція Ю. Тихомирова, який стверджує, що терміном «участь» недоречно позначити діяльність народу, якому належить влада. На його думку, участь у державному управлінні можуть брати окремі громадяни або об'єднання громадян [23, с. 32].

Доречним є висновок про те, що формами участі громадян у державному управлінні є колективні та індивідуальні її форми. На наш погляд, такий висновок є логічним та таким, що не суперечить загальновизнаній теорії народовладдя, сутність якої концентровано викладена у ст. 5 Конституції України, якою встановлено, що «... носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» [10].

Також варто зазначити, що державна влада виходить від народу та здійснюється безпосередньо народом або від його імені органами держави. При цьому виключно важливим є те, що держава повинна забезпечити право громадян брати участь у прийнятті цими органами життєво важливих рішень, у їх реалізації, а також у здійсненні контролю за виконанням цих рішень. Достатньо складним є питання щодо відмежування суб'єктів здійснення державного управління від суб'єктів участі в державному управлінні через відсутність чіткого розуміння самих відмежувальних ознак.

На думку М. Чудакова, особа, яка не є постійним професійним працівником органів державної влади чи управління, або не є обраною у представницькі органи, може брати участь в управлінні справами держави і суспільства практично тільки через різні форми безпосередньої демократії [28, с. 67]. Тобто йдеться про те, що форма участі громадянина в державному управлінні залежить від того, чи є він суб'єктом здійснення державного управління, чи – суб'єктом участі в державному управлінні. Однак варто зауважити, що одна й та сама особа (громадянин) може виступати як у ролі суб'єкта здійснення державного управління, так і в ролі суб'єкта участі в державному управлінні. Наприклад, громадянин, який є державним службовцем, має конституційне право обирати, бути обраним до представницького органу, а також брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах.

Сучасна концепція прав людини, як зазначає Ю. Тодика, передбачає, що саме людина з її невід'ємними правами «є відправною точкою і кінцевою метою розвитку суспільства, головним орієнтиром прогресу» [24, с. 111].

Таким чином, участь громадян в управлінні державними справами повинна відбуватись на стадії ініціювання і розроблення (всенародне обговорення, народна нормотворча ініціатива, звернення громадян) державного рішення, його прийняття (нормотворча стадія), на всіх стадіях реалізації прийнятого державного рішення (виконавча чи судова стадії), а також на стадії громадського контролю за реалізацією державного рішення.

Висновки. Участь в управлінні державними справами, право на яку закріплено в ст. 38 Конституції України, повинна проявлятися в певних суспільно значущих публічних діях у політичній сфері. Тобто однією з найбільш характерних властивостей участі громадян у державному управлінні є її публічність. Публічний означає – такий, який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний, гласний, відкритий. Таким чином, публічність участі громадян у державному управлінні полягає в її гласності, відкритості, привселюдності.

Необхідною та обов'язковою ознакою участі громадян у державному управлінні є її добровільний характер. Тож участь у державному управлінні повинна здійснюватися в межах, визначених Конституцією України та законами України. З огляду на це, легітимність такої участі є важливою і обов'язковою ознакою. Таким чином, видається доцільним зробити висновок, що участь громадян у державному управлінні повинна мати такі конститутивні ознаки (властивості) та бути: публічною; добровільною; свідомою; цілеспрямованою; легітимною.

Водночас можна зробити висновок про те, що право брати участь в управлінні державними справами гарантоване кожному громадянину. Окрему увагу слід приділяти таким суб'єктам державно-управлінських відносин, як громадськість та інститути громадянського суспільства.

Перспективи подальших досліджень. У подальших дослідженнях варто звернути увагу на те, що в українських реаліях впровадження нових механізмів участі громадян в управлінні державними справами потребує комплексного підходу, зокрема необхідним є аналіз державної політики та діяльності громадських організацій у цьому напрямі, а також готовності населення до такої участі.

Список використаних джерел

1. **Букач В. В.** Поняття конституційних політичних прав та свобод / В. В. Букач // Держава і право : зб. наук. пр. Сер. «Юрид. і політ. науки». – К. : ІДП ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 10. – С. 187 – 192.
2. **Войтович Р.** Вплив глобалізації на систему державного управління: теоретико-методологічний аналіз / Р. Войтович. – К. : НАДУ. – 2007. – 640 с.
3. **Гирик М. А.** Оптимізація механізмів участі громадськості у державному управлінні на сучасному етапі державотворення / М. А. Гирик // Вісн. НАДУ. – 2010. – № 3. – С. 190 – 199.
4. **Гирик М. А.** Механізми участі громадськості у державному управлінні: правові аспекти / М. А. Гирик // Зб. наук. пр. НАДУ. – 2010. – Вип. 2. – С. 162 – 173.
5. **Клюев А. В.** Особенности развития политической активности граждан при социализме / А. В. Клюев // Политические институты и процессы : Ежегодник. – 1985 / гл. ред. Д. А. Керимов. – М. : Наука, 1986. – С. 121 – 129.
6. **Ковбасюк Ю. В.** Адміністрування / Ю. В. Ковбасюк, В. Д. Бакуменко // Енциклопедія державного управління : у 8 т.– К. : НАДУ, 2011. – Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. кол. : В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) [та ін.]. – С. 158.
7. **Кодекс** України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 80731-Х // Відом. Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122.
8. **Козлов Ю. М.** Соотношение государственного и общественного управления в СССР / Ю. М. Козлов. – М. : Юрид. лит., 1966. – 215 с.
9. **Кондратьев С. А.** Конституционное право граждан на участие в управлении государственными делами в условиях формирования правового демократического государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Кондратьев С. А. – М., 1999. – 143 с.
10. **Конституція** України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. **Кримінальний** кодекс України від 5 квітня 2003 р. № 2341-III // Відом. Верховної Ради України. – 2001. – № 25 – 26. – Ст. 131.
12. **Лазарев Б. М.** Государственное управление на этапе перестройки / Б. М. Лазарев. – М. : Юрид. лит., 1988. – 320 с.

13. **Лейст О. Э.** Гражданское общество и современное государство / О. Э. Лейст, И. Ф. Мачин // Вестн. моск. ун-та. Сер. 11 «Право». – 1995. – № 4. – С. 28 – 36.

14. **Мурашин А. Г.** Непосредственное народовластие в системе социалистического самоуправления народа : монография / А. Г. Мурашин. – К. : Вища шк., 1989. – 199 с.

15. **Нестеренко А. В.** Демократия: проблема субъекта / А. В. Нестеренко // Общественные науки и современность. – 2002. – № 4. – С. 49 – 54.

16. **Нестерович В. Ф.** Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України : монографія / В. Ф. Нестерович. – МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 752 с.

17. **Новий** тлумачний словник української мови (у 3 т.) / уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконі, 2006. – Т. 1 : А – К. – 926 с.

18. **Оболенський О. Ю.** Розвиток суспільства та публічне управління / О. Ю. Оболенський // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України : наук. журн. – 2013. – № 3. – С. 27 – 33.

19. **Оболонский А. В.** Человек и государственное управление : монография / А. В. Оболонский. – М. : Наука, 1987. – 254 с.

20. **Павленко Р.** Динаміка громадянського суспільства в Україні / Р. Павленко, С. Рябов // Нова політика. – 1996. – № 5. – С. 12 – 17.

21. **Про Стратегію** сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015 // Офіц. вісн. Президента України. – 2015. – № 2. – С. 14.

22. **Речицкий В. В.** Конституционные гарантии права граждан СССР на участие в управлении государственными и общественными делами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Речицкий В. В. – Х., 1982. – 211 с.

23. **Тихомиров Ю. А.** Управление делами общества: (Субъекты и объекты управления в социалистическом обществе) / Ю. А. Тихомиров. – М. : Мысль, 1984. – 223 с.

24. **Тодыка Ю. Н.** Основы конституционного строя Украины : учеб. пособие / Ю. Н. Тодыка. – Х. : Факт, 1999. – 320 с.

25. **Федоренко В. Л.** Інститут лобювання у країнах західної демократії та перспективи його легітимації в Україні / В. Л. Федоренко, В. Ф. Нестерович // Бюл. Міністерства юстиції України. – 2009. – № 9. – С. 13 – 25.
26. **Цвик М. В.** Теория социалистической демократии: (Государственно-правовые аспекты) / М. В. Цвик. – К. : Вища шк., 1986. – 159 с.
27. **Чичерин Б. Н.** Общее государственное право / Б. Н. Чичерин ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2006. – 536 с.
28. **Чудаков М. Ф.** Правовые проблемы участия личности в осуществлении непосредственной (прямой) демократии в СССР : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Чудаков М. Ф. – Минск, 1982. – 218 с.
29. **Шахназаров Г. Х.** Социалистическая демократия. Некоторые вопросы теории / Г. Х. Шахназаров. – М. : Политиздат, 1972. – 192 с.

List of references

1. **Bukach V. V.** Poniattia konstytutsiinykh politychnykh prav ta svobod / V. V. Bukach // Derzhava i pravo : zb. nauk. pr. Ser. «Yuryd. i polit. nauky». – К. : IDP im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2001. – Вуп. 10. – S. 187 – 192.
2. **Voitovych R.** Vplyv hlobalizatsii na systemu derzhavnoho upravlinnia: teoretyko-metodolohichniy analiz / R. Voitovych. – К. : NADU. – 2007. – 640 s.
3. **Hyryk M. A.** Optymizatsiia mekhanizmiv uchasti hromadskosti u derzhavnomu upravlinni na suchasnomu etapi derzhavotvorennia / M. A. Hyryk // Visn. NADU. – 2010. – № 3. – С. 190 – 199.
4. **Hyryk M. A.** Mekhanizmy uchasti hromadskosti u derzhavnomu upravlinni: pravovi aspekty / M. A. Hyryk // Zb. nauk. pr. NADU. – 2010. – Вуп. 2. – С. 162 – 173.
5. **Klyuev A. V.** Osobennosti razvitiya politicheskoy aktivnosti grazhdan pri sotsializme / A. V. Klyuev // Politicheskie instituty i protsessyi : Ezhegodnik. – 1985 / gl. red. D. A. Kerimov. – М. : Nauka, 1986. – S. 121 – 129.
6. **Kovbasiuk Yu. V.** Administruvannia / Yu. V. Kovbasiuk, V. D. Bakumenko // Entsiklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t. – К. : NADU, 2011. – Т. 1 : Teoriia derzhavnoho upravlinnia / nauk.-red. kol. : V. M. Kniaziev (spivholova), I. V. Rozputenko (spivholova) [ta in.]. – S. 158.

7. **Kodeks** Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 7 hrudnia 1984 r. № 80731-Kh // Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR. – 1984. – Dod. do № 51. – St. 1122.

8. **Kozlov Yu. M.** Sootnoshenie gosudarstvennogo i obschestvennogo upravleniya v SSSR / Yu. M. Kozlov. – M. : Yurid. lit., 1966. – 215 s.

9. **Kondratev S. A.** Konstitutsionnoe pravo grazhdan na uchastie v upravlenii gosudarstvennyimi delami v usloviyah formirovaniya pravovogo demokraticeskogo gosudarstva : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.02 / Kondratev S. A. – M., 1999. – 143 s.

10. **Konstytutsiia** Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 cherv. 1996 r. // Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.

11. **Kryminalnyi** kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2003 r. № 2341-III // Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2001. – № 25 – 26. – St. 131.

12. **Lazarev B. M.** Gosudarstvennoe upravlenie na etape perestroyki / B. M. Lazarev. – M. : Yurid. lit., 1988. – 320 s.

13. **Leyst O. E.** Grazhdanskoe obschestvo i sovremennoe gosudarstvo / O. E. Leyst, I. F. Machin // Vestn. mosk. un-ta. Ser. 11 «Pravo». – 1995. – № 4. – S. 28 – 36.

14. **Murashin A. G.** Neposredstvennoe narodovlastie v sisteme sotsialisticheskogo samoupravleniya naroda : monografiya / A. G. Murashin. – K. : Vischa shk., 1989. – 199 s.

15. **Nesterenko A. V.** Demokratiya: problema sub'ekta / A. V. Nesterenko // Obschestvennyie nauki i sovremennost. – 2002. – № 4. – S. 49 – 54.

16. **Nesterovych V. F.** Konstytutsiino-pravovi zasady instytutu lobiiuvannia: zarubizhnyi dosvid ta perspektyvy dlia Ukrainy : monohrafiia / V. F. Nesterovych. – MVS Ukrainy, Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E.O. Didorenka. – Luhansk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka, 2010. – 752 s.

17. **Novyi** tlumachnyi slovnyk ukrainiskoi movy (u 3 t.) / uklad. : V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko. – K. : Akoni, 2006. – T. 1 : A – K. – 926 s.

18. **Obolenskyi O. Yu.** Rozvytok suspilstva ta publiche upravlinnia / O. Yu. Obolenskyi // Visn. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy : nauk. zhurn. – 2013. – № 3. – S. 27 – 33.

19. **Obolonskiy A. V.** Chelovek i gosudarstvennoe upravlenie : monografiya / A. V. Obolonskiy. – M. : Nauka, 1987. – 254 s.

20. **Pavlenko R.** Dynamika hromadianskoho suspilstva v Ukraini / R. Pavlenko, S. Riabov // Nova polityka. – 1996. – № 5. – S. 12 – 17.

21. **Pro Stratehiu** staloho rozvytku «Ukraina – 2020» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12 sich. 2015 r. № 5/2015 // Ofits. visn. Prezydenta Ukrainy. – 2015. – № 2. – S. 14.

22. **Rechitskiy V. V.** Konstitutsionnyie garantii prava grazhdan SSSR na uchastie v upravlenii gosudarstvennyimi i obschestvennyimi delami : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.02 / Rechitskiy V. V. – H., 1982. – 211 s.

23. **Tihomirov Yu. A.** Upravlenie delami obschestva: (Sub'ekty i ob'ekty upravleniya v sotsialisticheskom obschestve) / Yu. A. Tihomirov. – M. : Myisl, 1984. – 223 s.

24. **Todyika Yu. N.** Osnovy konstitutsionnogo stroya Ukrainy : ucheb. posobie / Yu. N. Todyika. – H. : Fakt, 1999. – 320 s.

25. **Fedorenko V. L.** Instytut lobiiuvannia u krainakh zakhidnoi demokratii ta perspektyvy yoho lehitymatsii v Ukraini / V. L. Fedorenko, V. F. Nesterovych // Biul. Ministerstva yustytsii Ukrainy. – 2009. – № 9. – S. 13 – 25.

26. **Tsvik M. V.** Teoriya sotsialisticheskoy demokratii: (Gosudarstvenno-pravovyie aspekty) / M. V. Tsvik. – K. : Vischa shk., 1986. – 159 s.

27. **Chicherin B. N.** Obschee gosudarstvennoe pravo / B. N. Chicherin ; pod red. i s predisl. V. A. Tomsinova. – M. : Zertsalo, 2006. – 536 s.

28. **Chudakov M. F.** Pravovyie problemy uchastiya lichnosti v osuschestvlenii neposredstvennoy (pryamoy) demokratii v SSSR : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.02 / Chudakov M. F. – Minsk, 1982. – 218 s.

29. **Shahnazarov G. H.** Sotsialisticheskaya demokratiya. Nekotoryie voprosy teorii / G. H. Shahnazarov. – M. : Politizdat, 1972. – 192 s.